

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

*Н.О. Гуторова, канд. юрид. наук;
С.Ю. Романов, канд. юрид. наук,
доценти Нац. ун-ту внутр. справ*

Злочини в сфері економіки

(ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ І КРИМІНАЛЬНО – ПРАВОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ)

Широкого розповсюдження в сучасному суспільно-політичному житті України набули злочини в сфері господарчої діяльності. Розкрадання, фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків, хабарництво і багато інших злочинів стали масовими, і вразили практично всі галузі економіки. Найбільш поширені злочинні прояви в тих галузях господарства, що зайняті задоволенням життєво важливих потреб населення, зокрема, в торгівлі і побутовому обслуговуванні, на транспорті, у сфері фінансово – кредитних відносин, зовнішньоекономічної діяльності і у недержавних структурах господарювання. Економічна злочинність у значно більшій мірі, ніж загальнокримінальна, спроможна стати стилем життя значної частини населення, формувати правовий нігілізм і напівкримінальний менталітет. Мільйони громадян України займаються так званим «човниковим бізнесом», при цьому практично всі вони порушують встановлені митні правила, приховують прибутки від оподаткування та ін. Широкого розповсюдження останніми роками набуває ухилення від сплати податків за допомогою протиправної конвертації грошових коштів. На загальному фоні соціального неблагополуччя, що торкається, в першу чергу, молоді, для багатьох найближчою життєвою перспективою є вибір між дрібним, неформальним і «чорним» підприємництвом та злочинністю.

Як в кримінології, так і в кримінальному праві єдине наукове розуміння терміна «економічна злочинність» відсутнє. Кримінальний закон, хоча і значно змінився, проте назва глави VI «Господарські злочини» залишилася без змін. У правозастосовчій діяльності та наукових дослідженнях до «економічних злочинів» відносять в основному діяння, що здійснюються в сфері господарювання, деякі види посягань на власність (шахрайство, розкрадання майна шляхом привласнення, розтрати або зловживання посадовим становищем), а також контрабанда, порушення правил про валютні операції, приховування валютної виручки та інші. Відомий російський вчений М.А. Яковлев вважає, що економічна злочинність найчастіше виражається в сукупності корисливих посягань на власність чи порядок управління народним господарством з боку осіб, що виконують певні функції в системі економічних відносин [1, с.51]. Автор зазначає, що економічна злочинність складається з двох частин: злочинів в системі суспільного виробництва і злочинів у сфері економічних відносин між громадянами. Українські дослідники О.Г. Кулик і В.І. Бобирь розглядають злочини в сфері економіки як такі, що заподіюють збитки суспільним відносинам у виробничій, кредитно-фінансовій та торго-

вій сферах: викрадення державного або колективного майна шляхом присвоєння, розтрата або зловживання посадовим становищем, крадіжки того ж майна, обман покупців та замовників, спекуляція, фальшивомонетництво, порушення правил про валютні операції та багато інших злочинів [2, с.5-37].

На думку деяких авторів, широта поняття «економічна злочинність» виявляється в тому, що збитки, які заподіюються нею, як правило впливають на товарно-грошові відносини та відносини в сфері управління. Економічна злочинність охоплює такі склади злочинів, як навмисні посягання на економічні інтереси суспільства в випадках, коли діяння пов'язане або з конкретним станом злочинця в сфері суспільного господарства та характером економічних відносин, учасником яких він є, або з його соціальною роллю і ситуацією, характерною для функціонування конкретних елементів економічного механізму [3, с. 65].

У зв'язку з цим досить цікавою є позиція деяких російських авторів. Так, П.С. Яні та А.Е. Жалинський дотримуються думки, згідно з якою межі економічного злочину дуже важко чітко визначити в кримінально – правовому змісті, оскільки за цим поняттям завжди буде припускатися певна умовність [4, с.32; 5, с.96]. П.С. Яні відносить до злочинів у сфері економіки всі посягання на власність, податкові, валютні, підприємницькі, митні злочини [4, с.33-34]. Аналізуючи цю точку зору, варто сказати, що межі економічних злочинів досить розмиті, тому встановити чіткі критерії класифікації таких злочинів досить важко.

Український вчений Є.Л. Стрельцов вказує, що економічні злочини різноманітні, а тому «необхідно встановити ознаки, що визначають їхню спільність, соціальну сутність і специфічну суспільну небезпеку» [6, с.121, 247– 249, 495–498]. Інший український вчений О.І. Перепелиця будує свою класифікацію економічних злочинів згідно з діючим кримінальним кодексом. Всі злочини в сфері господарських відносин він розподіляє на такі групи: злочини, які скоюються в сфері підприємницької діяльності; злочини, пов'язані з провадом монополізму і несумлінної конкуренції; злочини, що вчиняються в сфері фінансової діяльності держави; та злочини, що скоюються в сфері торгівлі і обслуговування населення [7, с.5–7].

У публікаціях закордонних вчених, насамперед криминологів США та Німеччини, також приділяється увага класифікації економічних злочинів. Спрощена схема економічних злочинів містить у собі такі склади: 1) монополні злочини; 2) шахрайство (підкуп, зловживання довірою, обман покупців та ін.); 3) цифрові махінації (шахрайства); 4) фіктивні організації; 5) фальсифікація бухгалтерських документів; 6) порушення ергономічних вимог і стандартів; 7) навмисна неточність в описі товарів; 8) недобросовісна конкуренція; 9) фінансові порушення та ухилення від сплати податків; 10) митні порушення; 11) біржові і банківські порушення; 12) порушення, що завдають шкоду навколишньому середовищу; 13) «відмивання» злочинно отриманих грошей і власності [8, с. 265–266, 282].

Певний інтерес викликає класифікація економічних злочинів, яка наводиться в реферативному журналі Російської академії наук. До економічних

злочинів, характерним для всіх країн ринкової економіки, і держав, що прямують до неї, відносять такі види суспільно небезпечних діянь:

1. Злочини, пов'язані зі зловживаннями капіталовкладеннями і які завдають збитки компаньйонам, акціонерам і ін. (різноманітні незаконні операції з бухгалтерськими документами, акціями).

2. Злочини, що полягають у зловживаннях депозитним капіталом і завдають збитки кредиторам, гарантам (фіктивні банкрутства, шахрайства в сфері фінансів, маніпуляції з субсидіями).

3. Злочини, пов'язані з порушенням правил вільної конкуренції (промислове шпигунство, штучне завищення або заниження цін, змова про фіксування цін, неправдива реклама).

4. Злочини, що полягають у порушенні прав споживачів (випуск недоброякісної продукції, що заподіює фізичної шкоди споживачам, різноманітні види шахрайства).

5. Злочини, пов'язані з незаконною експлуатацією природи, які завдають збитків навколишньому середовищу (забруднення навколишнього середовища, порушення правил будівництва).

6. Злочини, що посягають на фінансову систему держави (приховання прибутків, ухилення від сплати податків, порушення контролю за торгівлею і виробництвом).

7. Злочини, що полягають у зловживаннях в сфері соціального страхування і пенсійного забезпечення; злочини, пов'язані зі свідомим порушенням правил техніки безпеки, що заподіює матеріальних або фізичних збитків робітникам.

8. Комерційні хабарі.

9. Комп'ютерні злочини.

Як вказує О.М. Литвак, економічну злочинність в залежності від суб'єктів і засобів вчинення можна розділити на декілька груп:

1. Розкрадання майна, незалежно від форм власності, шляхом присвоєння, розтрати і зловживання службовим становищем, а також різноманітні виробничі крадіжки, пов'язані з легальним доступом до викраденого.

2. Корисливі злочини, що скоюються посадовими особами підприємств, організацій шляхом зловживання службовим становищем без ознак розкрадання. Приклади тому – хабарництво й ухилення від сплати податків.

Корислива злочинність у сфері торгівлі, послуг, виробництва а інших сферах приватного бізнесу без використання службового становища і без ознак розкрадання. Це так звані злочинні промисли, фальшивомонетництво, контрабанда, приховання валютної виручки, незаконні валютні операції [9, с.145].

Перші дві групи складають особливу категорію так званої «білокомірцевої» злочинності (white collar crime). Її особливість полягає в тому, що правопорушники належать до тієї ж соціальної групи, що і правослухнянні громадяни – члени уряду, бізнесмени, менеджери, законодавці, судді й інші посадові особи, представники інтелігенції і т. п. Як образно висловився знаменитий американський кримінолог Едвін Сатерленд, усі вони перебувають в «культурній однорідності»: «Законодавці захоплюються бізнесменами,

схиляються перед ними і не вважають їх злочинцями» [10, с.55]. З урахуванням висловленого, О.М. Литвак визначає економічну злочинність як сукупність навмисних корисливих злочинів, що вчинюються посадовими особами, іншими працівниками підприємств і організацій, незалежно від форм власності, шляхом використання службового становища і місця роботи, а також так званих злочинних промислів, функціонування яких не пов'язано з використанням службового становища [11, с.81].

Слід зазначити, що кримінологічна характеристика економічної злочинності повинна включати наступні ознаки:

1. Економічні злочини найчастіше здійснюються в процесі професійної діяльності.

2. Здійснюються в рамках і під прикриттям законної господарської діяльності.

3. У переважній більшості економічна злочинність носить очевидний корисливий характер. Як правильно вказує В.В. Лунєєв, «економічні злочини є частиною корисливої злочинності, безпосередньо пов'язаної з економічними відносинами...» і «у багатьох країнах розглядаються як самостійна група».

4. Злочини є триваючими або скоюються систематично;

5. Завдають величезний збиток економічним інтересам держави, приватним підприємцям і громадянам (матеріальний збиток, моральний збиток, підірвані ділової репутації).

6. Скоюються юридичними і фізичними особами, що діють від імені організації (підприємства) або в інтересах організації, а так само окремими громадянами (приватними підприємцями) [8, с.257].

Всі ці ознаки є досить загальними, проте допомагають усвідомити сутність економічної злочинності.

Виходячи з вищевикладеного, слід зазначити, що багато які з запропонованих класифікацій не охоплюють усю сутність і обсяг економічної злочинності. На наш погляд, кримінологічна класифікація економічної злочинності повинна будуватися в залежності від суб'єкта, що заподіює шкоду, того об'єкту, якому заподіюється шкода, характеру та змісту збитків. Беручи до уваги ці класифікаційні критерії, визначимо, що економічну злочинність утворюють такі групи суспільно небезпечних діянь:

1. Злочини, що скоюються організаціями (корпораціями) проти державної економіки, наприклад ухилення від сплати податків; нецільове використання бюджетних коштів; незаконне виготовлення, підробка, використання або збут незаконно виготовлених і отриманих марок акцизного збору; зняття забороненою підприємницькою діяльністю або порушення порядку її здійснення та інші.

2. Злочини, що скоюються організаціями проти інших організацій, наприклад, штучне підвищення і підтримка високих цін на товари народного споживання і послуги населенню; протидія законній підприємницькій діяльності; фіктивне банкрутство й інші.

3. Злочини, що скоюються службовцями організацій проти самих організацій, наприклад розкрадання шляхом присвоєння, розтрати і зловживання

службовим становищем; виробничі крадіжки; розголошення комерційної таємниці й інші.

4. Злочини, що скоюються організаціями проти споживачів, наприклад, випуск або реалізація недоброякісної продукції; обман покупців або замовників і інші.

5. Злочини, що скоюються споживачами (громадянами) проти державної економіки, наприклад контрабанда, порушення правил про валютні операції, приховування валютної виручки, фальшивомонетництво; заподіяння майнового збитку шляхом обману або зловживання довірою та інші.

6. Злочини, що скоюються громадянами проти інших громадян (споживачів), наприклад розкрадання, крадіжки, виготовлення спиртних напоїв і торгівля ними; продаж фальсифікованих спиртних напоїв і інші.

Звісно, дана класифікація не претендує на повноту, тому що економічні відносини в суспільстві великі і різноманітні. Так само слід зазначити, що багато злочинів можуть переходити з однієї групи в іншу в залежності від осіб, що їх скоюють, збитку та інших чинників. Наприклад, такий злочин, як фіктивне банкрутство може заподіювати збиток як приватним організаціям – кредиторам, так і державі – кредитору і відповідно входить як у групу злочинів, що скоюються організаціями проти інших організацій, так і в групу злочинів, що скоюються організаціями проти держави.

У цій класифікації знаходить своє відображення точка зору російського законодавця, який у розділі кримінального кодексу «Злочини в сфері економіки» першу главу присвятив злочинам проти власності. Пояснити це можна тим, що відносини власності складають основу (базис) економічного обороту, вказують на те, що певні блага, знаряддя, засоби виробництва і предмети праці належать конкретним особам (суб'єктам). Тобто відносини власності є структурним елементом більш складного утворення – економічних відносин, є їхньою невід'ємною частиною.

Підсумовуючи, варто сказати, що така класифікація найбільш повно охоплює весь масив економічних злочинів і може бути використана при теоретичній побудові відповідних структурних підрозділів нового Кримінального кодексу України при здійсненні попереджувальної діяльності окремих суб'єктів профілактики злочинів.

Викремлення на підставі кримінологічного аналізу кола злочинів, які вчиняються у сфері економіки, і проведення їх кримінологічної класифікації дозволяє перейти до розгляду питання кримінально-правової класифікації цих злочинів. Науково обґрунтованою в кримінальному праві є класифікація злочинів в залежності від об'єкта посягання. Це дає можливість визначити характер і ступінь суспільної небезпеки злочинних посягань на них, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, використовувати зазначену властивість об'єкта для послідовного розташування окремих глав та статей в Особливій частині КК.

Виходячи з цих положень, злочини, які вчиняються у сфері економіки, можна поділити на такі групи: 1) злочини, які вчиняються у сфері економіки, але не є специфічними для неї – злочини проти власності, посадові злочини та ін.; 2) злочини, які є специфічними саме для сфери економіки. Криміна-

льно-правовий аналіз, який відноситься до другої групи, дозволяє провести їхній розподіл в залежності від родового об'єкта на дві самостійні групи: господарські злочини і фінансові злочини.

Родовим об'єктом господарських злочинів є суспільні відносини, які виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ. Господарські відносини характеризуються рівноправністю сторін, можливістю вибору різних варіантів поведінки, де дозволено все, що прямо не заборонено законом. Господарські правовідносини регулюються нормами, які носять приватноправовий (цивільно-правовий) характер. В залежності від безпосереднього об'єкта господарські злочини можна розподілити на: 1) злочини, пов'язані з порушенням прав та інтересів споживачів товарів і послуг; 2) злочини, пов'язані з порушенням прав контрагентів; 3) злочини, пов'язані з проявом монополізму і недобросовісної конкуренції.

Фінансові злочини – це злочини, які завдають шкоду фінансовим відносинам, тобто відносинам, які виникають в сфері фінансової діяльності держави в процесі мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів. Вони регулюються фінансово-правовими нормами, завжди носять державно – власний характер і існують лише в формі правовідносин. В умовах економічної системи ринкового типу фінансові відносини мають суттєві відмінності від господарських відносин. Так, фінансові відносини носять публічний характер, однією із сторін в них завжди виступає держава, в них відсутня рівність сторін, вони не виникають і не припиняються за ініціативою сторін. Таким чином, фінансові злочини повинні визнаватися такими, які мають власний, самостійний родовий об'єкт. Беручи за основу безпосередній об'єкт, фінансові злочини можна поділити на: 1) злочини, які посягають на податкові відносини; 2) злочини, які посягають на відносини у сфері валютного регулювання і валютного контролю; 3) злочини, які посягають на відносини у сфері використання за призначенням державних коштів.

Список літератури: 1. Яковлев А.М. Социология экономической преступности. М., 1989. 2. Кулик А.Г., Бобирь В.И. Общая тенденция преступности в Украине в 1972 – 1993 годах и прогноз на ближайшие годы. // Преступность в Украине. К., 1994. 3. Петров Э.И., Марченко Р.Н., Барина Л.В. Криминологическая характеристика и предупреждение экономических преступлений. М., 1995. 4. Яши П.С. Экономические и служебные преступления. М. 1998. 5. Жалинский А.Э. Уголовный закон и экономика в условиях социальных перемен // Укрепление законности и борьбы с преступностью в условиях формирования правового государства. М. 1990. 6. Стрельцов Е.Л. Экономическая преступность в Украине. Курс лекций. Одесса, 1997. 7. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности. Харьков, 1997. 8. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. М., 1997. 9. Литвак О.М. Злочинність в Україні: стан, тенденції, заходи протидії (1992 – 1995): Дисс. ... канд. юрид наук. Харків, 1997. 10. Сатерланд Э. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями // Социология преступности. Сб. статей. М., 1966. 11. Литвак О. Злочинність, її причини та профілактика. К., 1997.

Надійшла до редколегії 15.02.2001